

Т.В. Ткаченко

СТАН ЖИТЛОВО-КОМУНАЛЬНО ГОСПОДАРСТВА КИЄВА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПЕРЕПISУ 2 БЕРЕЗНЯ 1874 р.

У статті аналізуються результати одноденного перепису Києва, проведеного Південно-Західним відділом Російського географічного товариства, визначені особливості організаційної підготовки до його проведення, що забезпечило з'ясувати не лише загальну кількість населення та його етнічно-соціальний склад, але й рівень розвитку житлового фонду і комунального господарства міста.

Ключові слова: перепис населення, Київ, міські жителі, місто, передмістя, будинок, квартира.

Сучасний розвиток суспільства з його інтенсивними соціально-політичними та економічними процесами неможливий без періодичного проведення статистичних досліджень. Перепис населення упродовж багатьох століть залишається найбільш достовірним джерелом з'ясування різноманітних соціальних відомостей про населення. Його результати сприяють регулюванню майже всіх напрямів розвитку суспільства та забезпечують розробку й реалізацію багатьох програм соціально-економічного розвитку держави. Необхідність проведення в Україні чергового перепису населення обумовлює потребу звернення та використання історичного досвіду статистичних досліджень минулого з врахуванням сучасних світових викликів розвитку держави.

Питання організації та проведення одноденного перепису Києва отримали певне висвітлення у дослідження науковців. Серед праць наукового та публіцистичного характеру слід відзначити публікації В. Милько, П. Пустоход, Ю. Хорунжого [5; 7-8; 11-12]. У працях автори розглядали підготовчий період проведення перепису, характеризували його результати та історичне значення. Однак поза увагою науковців залишаються окремі питання, що потребують подальших досліджень.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі наукових праць та опублікованих джерел проаналізувати стан житлово-комунального господарства Києва за результатами одноденного перепису та з'ясувати особливості забудови міста середини др. пол. ХІХ ст.

Одноденний перепис Києва був проведений 2 березня 1874 р. членами Південно-Західного відділу Російського географічного товариства. Головна мета проведення статистичного дослідження полягала у отриманні різнобічних відомостей щодо міста Києва та його мешканців. З цієї причини було прийняте рішення про надання права проведення перепису науковому товариству, серед особливих завдань якого, згідно установчих документів, містилося і завдання здійснення статистики місцевого населення. Такою установою у тогочасному Києві був Південно-Західний відділ Імператорського Російського Географічного товариства. Саме він отримав можливість підготувати та провести складний процес статистичного дослідження.

Підготовка до проведення перепису тривала майже рік. За цей час організаційна комісія, яка була створена у червні 1873 р. на чолі членом товариства П. Чубинським, здійснила ретельну розробку всіх питань, пов'язаних з проведенням перепису. Були визначені межі міста, час перепису, форма листків для опитування, спосіб їх роздачі, перебіг самого перепису. На засіданні комісії 23 вересня 1873 р. був створений Розпорядчий комітет, до обов'язків якого відносилось безпосередня організація перепису та нагляд за його проведенням [5, с. 87]. Взірцем для проведення перепису у

Києві став перепис 1869 р. у м. Санкт-Петербурзі. Переписні листи мали використовуватися у двох зразках. В один вносилися відомості про будинки міста, в інші – відомості про його мешканців. Однак у Києві результати перепису було вирішено розширити. Мова, перш за все, йшла про внесення в результати перепису відомостей про технічні характеристики міських будинків. З цією метою до переписних листів додавалися пункти, що мали містити інформацію про будинки та квартири міста та тих передмість, які через свою особливість соціально-економічного зв'язку з Києвом, також підлягали перепису. Пропонувалося включити до переписних листів дані про висоту кімнат та загальну площу квартир, але така інформація, на думку членів підготовчого комітету, була заскладною для більшості мешканців міста. Поряд з цим, як вважали члени комітету, відомості про загальну площу помешкань власники квартир або ж господарі будинку можуть навмисно викривляти [4, с. 20]. У Києві на той час розглядалася значна частина судових справ, пов'язаних з міською нерухомістю. Надання будь-якої інформації про власне житло сприймалося окремими мешканцями міста як замаскований шлях для можливого використання таких даних, зокрема для з'ясування наявності прав на житлову площу. Тому члени комітету досить зважливо відносилися до включення в переписні листи таких питань. Певна інформація щодо помешкань жителів міста зберігалася у міській управі, зокрема щодо загальних площ міських будинків. У випадку відсутності окремих даних розглядалася можливість залучення цих відомостей від міського землеміра.

Варто зазначити, що одноденний перепис Києва мав на меті виключно отримання статистичних відомостей по місту, свідченням чого є той факт, що при його проведенні від жителів не вимагали паспортів чи інших посвідчень особи. Перепис охоплював приватні, державні та громадські будівлі. Відомості про будинки збиралися з врахуванням інформації про загальний стан садиб із зазначенням застрахованих та незастрахованих житлових й нежитлових приміщень. Страхові суми при цьому також підлягали обліку. Перепис передбачав зазначення розташування будівель відносно вулиць міста та інших споруд. Наявність водопостачання та газового освітлення у міських будинках також враховувалася. Перепис житлових будинків включав їх розподіл за розташуванням відносно вимощених вулиць міста з чітким визначенням частки кам'яної бруківки та наявності тротуару. До відомостей, що підлягали перепису, відносилися дані про присадибні сади та городи з позначенням кількості жителів, які ними користуються, а також щодо наявності ресорних екіпажів та домашніх тварин.

Анкета переписного листа окремого будинку містила наступні пункти:

1. Якої частини?

Якого кварталу?

По якій вулиці?

№ будинку.

Примітка 1. Якщо будинок на розі, то варто написати «на розі таких-то вулиць» та позначити обидва або ж три №№ будинків, якщо такі є.

Примітка 2. Якщо будинок знаходиться в перевулку, на набережній – то писати «в перевулку такому-то», «на площі такій-то» або «на набережній такій-то».

2. Стан, ім'я і прізвище домовласника.

3. Скільки всіх будівель у садибі?

Скільки власне житлових будинків та на скільки поверхів?

4. Позначити про кожну споруду окремо:

а) з чого вона збудована?: (кам'яна або дерев'яна, або плетена, або металева);

б) чим покрита?: (металом, черепицею, толем, гонтом, тесом, соломною, очеретом);

в) скільки будівель виходить на вулицю, площу або набережну?

5. Скільки всіх квартир в будинку та скільки з них зайняті?

6. Чи є в будинку церкви, каплички, школи, пансіони, притулки, богадільні, лікарні, аптеки, публічні бібліотеки, поштові та телеграфні станції, типографії, трактири, питні заклади, винні погребі, пивні лавки, контори, позичкові каси, також фабрики та заводи, і загалом промислові та ремісничі заклади, та якщо так, то які саме?

7. Якщо будинок збудований за останні 10 років, то коли саме?

8. Чи наявний у дворі колодязь, якщо ні – то звідки постачається вода? Чи немає ставка, копанки? Чи протікає через садибу річка, струмок?

9. Чи проведений у будинок газ і якщо так, то чи освітлюються лише сходи, чи також квартири і скільки саме?

10. Чи застрахований будинок від вогню, в якому саме страховому товаристві та на яку суму?

11. Чи є бруківка по вулиці біля будинку та чи на всю ширину вулиці? Чи вимощене подвір'я та чим: бруківкою чи деревом?

12. Чи є при будинку тротуар та який саме?

13. Чи є при будинку сад, город?

14. Скільки при садибі знаходиться:

- коней: екіпажних, верхових та робочих;
- для власного користування чи для найму?
- рогатої худоби: овець (тонкорунних та простих), свиней, кіз та собак.

15. Чи наявні при садибі ресорні екіпажі? Якщо так, то скільки однокінних та парокінних? [4, с.33].

Відомості про міські квартири включали в себе узагальнюючу характеристику кожної квартири, дані про розміщення квартир за поверхами; кількість кімнат квартири; кількість вікон та їх розташування; кількість у квартирах опалювальних засобів, кількість незаселених квартир та їх кімнати, безкоштовні квартири за кількістю кімнат; безкоштовні квартири за кількістю мешканців по відношенню до кількості кімнат; вартість квартирної плати.

Анкета переписного листа квартири містила наступні пункти:

1. На якому поверсі квартира?

2. Скільки в квартирі кімнат?

Примітка: кухня та передпокій вважалися при цьому за окрему кімнату, коридори та комори взагалі не підлягали обліку.

3. Скільки у квартирі вікон з виглядом на вулицю та площу? Скільки вікон з виглядом на подвір'я або в сад, та скільки з виглядом на коридор та в галерею?

4. Скільки в квартирі топок?

5. Чи слугує квартира для проживання однієї сім'ї, чи власник квартири надає житло іншим мешканцям?

6. Чи немає в квартирі якого-небудь закладу: навчального, торгового, промислового чи іншого, та якщо так, то якого саме?

16. Яка сума за квартиру сплачується власнику будинку: з дровами та без дров, за місяць, за рік, чи подобово? [4, с. 37].

Програма проведення перепису житлового фонду Києва передбачала певні особливості. Статистичному обліку підлягали не лише будинки та розміщені там квартири, а й інші будівлі, в тому числі й різноманітні присадибні приміщення. До загальної кількості наявних в місті й передмісті будинків зараховували і напівзруйновані та старі будівлі. При цьому за рішенням організаційної комісії житловими вважалися лише ті будівлі, які опалювалися або могли опалюватися та призначалися для постійного проживання. До різних видів житлових приміщень відносили і жилі землянки. Перепис будівельних характеристик будинку включав

зазначення матеріалу, з якого будинок зведений. Окремо позначалися напівкам'яні чи напівдерев'яні будинки. Квартирою вважалось приміщення не менше однієї кімнати, яке займає окремий мешканець. Сторожові та поліцейські будки рахувалися окремою квартирою за умови, що вони знаходяться певній відстані від інших будівель та водночас слугують для когось постійним приміщенням для житла. Юридичні кабінети не зараховувалися до контор, а позичковими касами вважалися лише ті, які проводили діяльність відкрито та мали при цьому офіційну вивіску. Всі інші позичкові каси, що функціонували приховано, за характером діяльності їх власників відносили до лихварських.

Перепис будинків міста розпочався заздалегідь. До 22 лютого 1874 р. включно кожен власник будинку або особа, яка його заміщає, повинні були внести необхідні відомості у переписний листок, що попередньо отримали. Заповнені бланки збиралися місцевою поліцією у термін з 18 по 22 лютого 1874 р. [4, с. 32]. У випадку неграмотності власника будинку від нього вимагалось завчасно попередити про цю обставину, щоб організатори перепису мали можливість надати допомогу у заповненні переписних листів.

Тогочасний Київ був поділений на Печерську, Палацову, Старокиївську, Либідську, Подільську, Плоску частини, Лук'янівський і Куренівський квартали. За результатами проведеного перепису загальна кількість жителів Києва разом з передмістями становила 127 251 осіб, з яких мешканців міста нараховувалося 116 774 особи [14, с. 187]. Дані перепису визначили Либідську частину Києва найбільш заселеною, тоді як показник кількості населення Куренівського кварталу був найменшим. Площа Києва на час перепису за офіційними даними становила 45,5 кв. верств або 51,8 кв. км. [14, с.220], що в перерахунку на загальну кількість жителів міста становило 1 житель на 123 кв. м. Київ тих часів відзначався значними пустирями не лише на околицях, а й у центральній частині міста. Третина тогочасної міської території залишалася незабудованою.

На час проведення перепису у Києві нараховувалося 17 323 будівлі, а разом з передмістями їх кількість становила 19 867 одиниць. Найбільш забудованою виявилася Либідська частина міста (3 309), а територією з найменшою кількістю будівель стала Палацова частина Києва (748) [4, с. 276].

Загальна кількість окремих садиб становила 6 375 одиниць, з яких в місті розташовувалося 5 373 (84,3%) садиби, в передмісті – 1 001 (15,7%). У перерахунку кількості садиб на показник площі забудови Києва середня площа окремої садиби становила 4678,7 кв. м. [12, с.222]. Найвищий показник кількості садиб був зареєстрований у Плоскій частині міста. На день перепису там нараховувалося 1 131 садиба. Таке зосередження садиб саме у цій частині міста обумовлювалося близькістю залізничного вокзалу Києва. Серед передмість кількість садиб найбільше налічувалося у Деміївці разом з Саперною Слободкою – 408 одиниць. Житлових будинків найбільше розташовувалося на Куренівці (862), а у передмісті – у Деміївці та Саперній Слобідці (546). Разом по Києву та передмістю кількість житлових будинків сягала 10 669 одиниць та 9 198 нежитлових будівель [4, с. 276].

Переважаюча більшість міських будинків були одноповерховими і лише близько 16% з них мали другий поверх. Будинки на три та більше поверхів становили рідкість. Трьохповерхових будинків нарахували 160 одиниць, з яких у передмісті знаходилося всього два, а серед міських районів в лідерах перебувала Старокиївська частина – 33 будинки. Перепис виявив у Києві 18 житлових будинків на чотири поверхи та три п'ятиповерхівки. Будинки для проживання головним чином будували з дерева. Кам'яних та напівкам'яних будинків нараховувалося небагато. Їх частка становила близько 23% і за виключенням 14 будинків всі вони розташовувалися в міській смузі

Києва. Поряд з цим 988 житлових помешкань міста складали землянки та мазанки [4, с. 276-277].

Дерево було найбільш розповсюдженим будівельним матеріалом не лише для зведення стін міських будинків, але й для будівництва даху. Дерев'яних будинків з дерев'яним дахом за результатами перепису у Києві та передмісті нараховувалося 4 334 одиниці [4, с. 280]. Металеві дахи головним чином зустрічалися в міській смузі та при будівництві кам'яних будинків. Не втрачала свої властивості і солома як покрівельний матеріал. У тогочасному Києві залишалось ще значна частина житлових будинків з солом'яним дахом. Як засвідчив перепис, рідкісним покрівельним матеріалом був толь, що становив собою картон, просочений асфальтом. Житлових будинків з таким незвичним дахом нараховували всього 6, виключно у міській смузі. Дещо більше дахів з толю нараховувалося у нежитлових будівлях. Їх кількість становила 35 одиниць, з яких 5 належали до будівель передмістя. Серед нежитлових будівель результати перепису виявили три, дах яких був зведений з черепиці. Всі вони розташовувалися також у міській смузі [4, с. 281].

Варто зазначити, що під час підготовки проведення перепису певна увага приділялася питанню необхідності зазначення у переписних листах кількості вікон у міських помешканнях. На думку окремих членів підготовчого комітету дане питання в перепису сприяло б визначенню приблизних розмірів житла та становило важливу складову у з'ясуванні рівня санітарного стану міста. У переписних листах даний пункт залишився, а в результатах проведеного статистичного дослідження поряд із кількістю вікон у кожній квартирі було відображено і їх місце розташування. Житлові будинки Києва зводилися переважно з виглядом на вулицю або подвір'я. Набережну Києва мали можливість спостерігати з власних помешкань жителі Подільської і Печерської частини міста, а також частково Плоскої. Житлові будинки Печерська головним чином виходили на пустирі. Таких будівель нараховувалося 339 одиниць [4, с. 284].

Результати перепису виявили зростання активності забудови Києва за останні роки. Ще на підготовчому етапі проведення перепису було прийнято рішення про обов'язковість включення до відомостей щодо міських будівель року їх побудови. При цьому статистичні дані з цього питання збиралися лише за останнє десятиріччя і виключно щодо житлових будинків. За даними перепису побудованих до 1864 р. житлових будинків в Києві та передмісті було нараховано 8 360 одиниць, з яких 7 687 знаходилося на території міста [4, с. 285]. Найбільш забудованими у житловому відношенні до 1864 р. виявилися Плоска, Либідська, Печерська та Подільська частини міста. Першість серед передмість за цим показником посідала Деміївка та Саперна Слобідка. За десять років – з 1864 р. по березень 1874 р. – у Києві з'явилося 2 309 нових будинків для житла. Старокиївська та Либідська частини міста переважали за темпами міської забудови, а Деміївка та Саперна Слобідка посідала перше місце у появі нових будинків серед передмість. З кожним роком будівництво житла у Києві зростало і в останній перед переписом рік у місті з'явилося 339 нових будинків та 104 у передмісті [4, с. 285].

Міських квартир в житлових будинках Києва налічувалося 18 971 і ще 2 232 у передмісті. Найбільше їх зосереджувалося у Либідській, Плоскій та Старокиївській частинах міста. Всі вони різнилися як за технічними характеристиками, так і за кількістю кімнат. Більшість квартир розташовувалися на першому поверсі будинків (13 311), але залишалися й такі, що містилися у підвальних приміщеннях (1 415). У Старокиївській частині Києва п'ять квартир мали найвище на той час місце розташування – п'ятий поверх будинку. Однокімнатні квартири Києва посідали першу позицію у переліку визначення кількості кімнат міських квартир. Така ж статистика була спостерігалася і у передмісті. Загалом кількість кімнат у окремій квартирі

рахувалася від однієї до п'ятнадцяти і більше. Більше п'ятнадцяти кімнат в межах одного помешкання мали 194 міських квартир, з яких 65 розташовувалися у Старокиївській частині. Квартири передмість суттєво не відрізнялися між собою за кількістю кімнат. У переважаючій більшості вони також були однокімнатними, а найбільше кімнат (13 та 14) мали одна квартира на Шулявці та одна квартира у Деміївці. Кількість незаселених квартир разом з визначенням кімнат, що в них розташовувалися, також підлягала обліку. Таких помешкань виявилось 455, з яких 49 розташовувалися у передмісті [4, с. 318]. Разом з цим, результати перепису включали різноманітні дані про кількість безкоштовних квартир, про кількість кімнат у цих квартирах та кількість їх мешканців, вартість плати за користування квартирою помісячно та за рік та ін.

До результатів перепису входили дані і про рівень благоустрою міста. Ці дані засвідчили відсутність бруківки біля переважної кількості садиб. Вихід на бруківку мали всього 1 746 міських садиб, а у передмісті її взагалі не існувало [4, с. 290]. 329 міських садиб мали цілковиту вимощеність подвір'я різним будівельним матеріалом. Перевага при цьому надавалася каменю, якими були вимощені подвір'я 276 садиб Києва. Іншим матеріалом ставало дерево та рідко цегла. Окремі міські садиби упорядковували власні подвір'я лише доріжками, матеріалом для яких слугувала переважно цегла. Найбільша кількість садиб з вимощеним подвір'ям чи доріжками налічувалася у Старокиївській частині міста – 421 одиниця, а Куренівський квартал взагалі не мав подібних садиб [4, с. 291]. У чотирьох садибах Старокиївської частини доріжки подвір'я були асфальтовані. Садиби передмість не відзначалися значним благоустроєм і їх подвір'я за єдиним виключенням не були нічим вимощені.

Як засвідчили результати перепису, більшість міських садиб Києва були позбавлені централізованого водозабезпечення. Лише 143 садиби мали доступ до водопровіду, а мешканці 1 304 садиб користувалися водою з криниць. Загальна кількість міських садиб без води значно перевищувала показники кількості садиб, що мали власний доступ до води. З 5 354 міських садиб жителі 3 845 садиб змушені були самостійно турбуватися про забезпечення себе водою, тобто за переписом вони позначалися як такі, що позбавлені власного водопостачання. Подібна ситуація була виявлена і серед передмість, де з 1 101 садиби лише 116 мали власні криниці [4, с. 286].

Міські садиби тогочасного Києва відчували нестачу і централізованого освітлення. До його появи у місті залишався ще певний час, а тому перепис засвідчив мізерний показник використання газового світла серед киян. Розвиток міського освітлення лише набував розмаху, а тому, зважаючи на загальну кількість міських садиб (5 373), показник 75 садиб, що користувалися газовим світлом, був занадто низьким [4, с. 287]. У передмісті лише мешканці однієї садиби мали у користуванні газове освітлення.

Складовою частиною статистичних відомостей, отриманих під час перепису, стали дані про загальну кількість транспортних засобів, худоби і домашніх тварин, які знаходилися у користуванні та утриманні містян. Результати перепису зафіксували 2 665 ресорних екіпажів, якими володіли мешканці Києва. З них лише 115 належали жителям передмість. Загальну кількість екіпажів міста у результатах перепису групували за поділом на ті, які були у власному користуванні киян, та для найму. Для робочих потреб у мешканців міста та передмість знаходилося 3 197 коней, з яких 1 470 тримали для найму, інші ж утримувалися для власного користування. Поряд з кінями у домашньому господарстві населення були велика рогата худоба, свині, вівці та кози. Великої рогатої худоби на день перепису налічувалося 4 301 голів, з яких 512 належали мешканцям передмість. Свиней та кіз налічувалося відповідно 2 834 та 707 голів, а вівць тримали переважно жителі Куренівського кварталу, де нараховувалося 557

тварин. Ще по чотири вівці знаходилися у господарстві мешканців Старокиївської частини міста та у жителів Соломенки і Протасового Яру. Єдиною домашньою твариною, яку було вирішено підпорядкувати обов'язковому обліку, стали собаки. На всіх мешканців міста та передмість виявилось 6 486 цих тварин, з яких 5 759 знаходилися на території Києва [4, с. 300-301].

Таким чином, ретельна підготовка та організація одноденного перепису Києва 2 березня 1874р. забезпечили з'ясування не лише загальної кількості населення, але й рівня розвитку житлового фонду міста та його комунального господарства. Результати перепису стали потужним джерелом інформації для визначення існуючих проблем міста й пошуку можливих шляхів їх вирішення. Отримані відомості впливали на розробку та реалізацію багатьох напрямів адміністративного управління й соціальної політики на міському рівні. Перепис житлового фонду та комунального господарства Києва став базовою основою у формуванні програм житлового будівництва та розбудови міста в цілому.

Список використаної літератури

1. Водарский Я. Е. Население России за 400 лет (XVI – начало XX в.) / Я.Е. Водарский. – Москва : Просвещение, 1973. – 160 с. ; Vodarskiy Ya. Ye. Naselenie Rossii za 400 let (KhVI – nachalo KhKh v.) / Ya. Ye. Vodarskiy. – Moskva : Prosveshchenie, 1973. – 160 s.

2. Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества в 2-х т. – Киев : Типография Университета Св. Владимира, 1874. – Т. 1 : За 1873 год. – 366 с. ; Zapiski Yugo-Zapadnogo otdela Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva v 2-kh t. – Kiev : Tipografiya Universiteta Sv. Vladimira, 1874. – Т. 1 : Za 1873 god. – 366 s.

3. Записки Юго-Западного отдела Императорского Русского географического общества в 2-х т. – Киев : Типография Университета Св. Владимира, 1875. – Т. 2 : За 1874 год (с картою Буковины). – 633 с. ; Zapiski Yugo-Zapadnogo otdela Imperatorskogo Russkogo geograficheskogo obshchestva v 2-kh t. – Kiev : Tipografiya Universiteta Sv. Vladimira, 1875. – Т. 2 : Za 1874 god (s kartoyu Bukoviny). – 633 s.

4. Киев и его предместья: Шулявка, Соломенка с Протасовым Яром, Байкова Гора и Демиевка с Саперною слободою по переписи 2 марта 1874 года, произведенной и разработанной Юго-Западным отделом Имп. Русского географического общества. – Киев : Типография Университета Св. Владимира, 1875. – 403 с. ; Kiev i ego predmestya: Shulyavka, Solomenka s Protasovym Yarom, Baykova Gora i Demievka s Sapernoju slobodoyu po perepisi 2 marta 1874 goda, proizvedennoy i razrobotannoy Yugo-Zapadnym otdelom Imp. Russkogo geograficheskogo obshchestva. – Kiev : Tipografiya Universiteta Sv. Vladimira, 1875. – 403 s.

5. Милько В. Київський одноденний перепис населення 2 березня 1874 р.: організація, проведення, результати / В. Милько // Український історичний збірник. – 2012. – Вип. 15. – С. 85-93 ; Mylko V. Kyivskiy odnodennyi perepys naseleennia 2 bereznia 1874 r.: orhanizatsiia, provedennia, rezultaty / V. Mylko // Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk. – 2012. – Vyp. 15. – S. 85-93

6. О домах и квартирах г. Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 г. – Б.м., б.г. – 53 с. ; O domakh i kvartirakh g. Kievа po odnodnevnoy perepisi, proizvedennoy 2 marta 1874 g. – B.m., b.g. – 53 s.

7. Пустоход П. И. К столетию переписи населения Киева 1874 года : заметки о ее производстве и некоторых итогах / П. И. Пустоход // Демографические тетради. – 1974. – Вып. 9. – С. 225–238 ; Pustokhod P. I. K stoletiyu perepisi naseleniya Kievа 1874 goda : zametki o ee proizvodstve i nekotorykh itogakh / P. I. Pustokhod // Demograficheskie tetradi. – 1974. – Vyp. 9. – S. 225–238

8. Пустоход П. І. Київ понад сто років тому : [Перший перепис населення м. Києва 2 берез. 1874 р.] / П. І. Пустоход // Наука і суспільство. – 1988. – № 4. – С. 14 ; Pustokhod P. I. Kyiv ponad sto rokov tomu : [Pershyi perepys naselennia m. Kyieva 2 berez. 1874 r.] / P. I. Pustokhod // Nauka i suspilstvo. – 1988. – № 4. – S. 14.

9. Рашин А. Г. Население России за 100 лет / А. Г. Рашин. – Москва : Госстатиздат, 1956. – 352 с. ; Rashin A. G. Naselenie Rossii za 100 let / A. G. Rashin. – Moskva : Gosstatizdat, 1956. – 352 s.

10. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. : до історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х р.р. / Ф. Савченко. – Харків; Київ : Державне видавництво України, 1930. – 414 с. ; Savchenko F. Zaborona ukrainstva 1876 r. : do istorii hromadskykh rukhiv na Ukraini 1860-1870-kh r.r. / F. Savchenko. – Kharkiv; Kyiv : Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy, 1930. – 414 s.

11. Хорунжий Ю. Перший Київський перепис / Ю. Хорунжий // Літературна Україна. – 1986. – 23 жовт. – С. 7 ; Khorunzhyi Yu. Pershyi Kyivskyi perepys / Yu. Khorunzhyi // Literaturna Ukraina. – 1986. – 23 zhovt. – S. 7

12. Хорунжий Ю. Перший київський / Ю. Хорунжий // Отчий край: іст.-літ. збірник. – Київ, 1988. – Вип. 3. – С. 120–122 ; Khorunzhyi Yu. Pershyi kyivskyi / Yu. Khorunzhyi // Otchyi krai: ist.-lit. zbirnyk. – Kyiv, 1988. – Vyp. 3. – S. 120–122

13. Чубинский П. Разъяснения к Таблицам о жителях Киева по переписи 2 марта 1874 г. / П. Чубинский, И. Новицкий. – Киев, 1875. – 16 с. ; Chubinskiy P. Razyasneniya k Tablitsam o zhitelyakh Kievа po perepisi 2 marta 1874 g. / P. Chubinskiy, I. Novitskiy. – Kiev, 1875. – 16 s.

14. Чубинський П. П. Обзор данных о населении города Киева по однодневной переписи произведенной 2 марта 1874 г. : Реферат, прочитанный в годичном собрании Юго-Западного Отдела 23 марта 1875 г. / П. П. Чубинський – Киев : Тип. М. П. Фрица, 1875. – 32 с. ; Chubinskiy P. P. Obzor dannykh o naselenii goroda Kievа po odnodnevnoy perepisi proizvedennoy 2 marta 1874 g. : Referat, pročitannyu v godichnom sobranii Yugo-Zapadnogo Otdela 23 marta 1875 g. / P. P. Chubinskiy – Kiev : Tip. M. P. Fritsa, 1875. – 32 s.

Стаття надійшла до редакції 01.11.2017 р.

T. Tkachenko

KYIV HOUSING AND COMMUNAL SERVICES STATE JUDGING BY THE CENSUS RESULTS DATED THE 2nd OF MARCH 1874

The article analyzes the results of Kyiv one-day census conducted by the South-East department of the Russian Geographical Society. It defines the peculiarities of its preparation and organization. Examining issues of the statistical studies historical past enables to engage gained experience in order to upgrade the population accounting system in Ukraine nowadays. It was determined that the main purpose of census was to obtain multiform data as to Kyiv city and its population including the state of development of the city's housing and communal services. To achieve the purpose in view the detailed census programme with the distinct definitions of all the questions come under accounting was developed. The census of Kyiv housing stock covered private, state and public buildings. The data on the city buildings included their general purpose, certain technical characteristics, year of construction, peculiarities of location, level of amenities, provision with communal public services etc. There was also conducted a detached census of Kyiv flats. At the time of the census there was traced an increase in city's building activity in the last few years especially in Starokyivska and Lybid'ska parts of the city.

The conducted analysis of the census statistical results indicates that the majority of Kyiv city buildings in the second half of the XIX century didn't have centralized water supply and centralized lighting. The component of the statistical data obtained during the census

was the data on the general quantity of vehicles, cattle and domestic animals that were in possession of the city dwellers.

The results of the census became the powerful source of information for defining the existing problems of the city and searching for their possible solution. The information obtained influenced the development and realisation of many aspects of administration management and social policy at the city level.

Key words: *census, Kyiv, city dwellers, city, suburb, building, flat.*

УДК 94(477.73)''1985–1991''

О.О. Усиков

ПРОМИСЛОВА СФЕРА МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1980-х – НА ПОЧАТКУ 1990-х рр.

Метою статті є аналіз промислової сфери Миколаївщини в добу горбачовської перебудови (1985–1991 рр.) Встановлено, що Загальнодержавна економічна криза другої половини 80-х рр. не відразу вдалася взнаки в промисловому секторі Миколаївщини. На кінець 80-х рр. однією з провідних галузей промисловості Миколаївщини залишалось машинобудування. Значну вагу мало суднобудування з обслуговуючими виробництвами та енергетичне машинобудування. Також вагомими залишалися кольорова металургія, електроенергетика, легка, харчово-смакова і переробна промисловості. Регрес промисловості Миколаївщини пощастило на деякий час загальмувати. Однак злам адміністративно-командної системи управління, відсутність централізованого постачання, розрив економічних зв'язків, соціальна нестабільність, розпад СРСР як цілісної держави та інші причини привели до катастрофічного стану економіки. Промисловість області разом з індустрією всієї України в першій половині 1990-го року пройшла «точку неповернення» з радянської системи координат.

Ключові слова: *УРСР, Миколаївщина, промисловість, робітничий клас, перебудова*

Метою статті є аналіз промислової сфери Миколаївщини в добу горбачовської перебудови (1985–1991 рр.). Різні аспекти, опосередковано тотожні з предметом нашого дослідження, містяться в роботах сучасних науковців Є. Горбурова, М. Шитюка, В. Шкварця.

Думка про необхідність кардинальних змін у всіх сферах радянської дійсності озвучена на квітневому (1985 р.) В сфері промисловості горбачовська перебудова розгорталася під гаслом «прискорення» темпів економічного зростання. Розробка економічної програми «прискорення» почалася ще при Ю. Андропові у 1983 р., коли в ЦК КПРС розглядалися пропозиції Держплану СРСР про перспективи розвитку економіки на період до 2000 р. Для прискорення темпів пропонувалося активно запроваджувати у виробництво сучасну техніку й високопродуктивні технології. В червні 1985 р. ЦК КПРС скликав у Москві Всесоюзну нараду з питань науково-технічного прогресу. Організатори й учасники наради переконані в тому, що всі проблеми можна розв'язати, апелюючи до активності й старанності відповідальних осіб. Після наради відбувся пленум ЦК КПУ, присвячений заходам з прискорення НТП. Його рішення дублювали рекомендації Всесоюзної наради. Суспільство не мало уявлення про справжні масштаби економічної кризи. Однак партійна бюрократія все